

Druhá kapitola

Problém světových dějin

I. Fyziognomika a systematika

1

Nyní je konečně možné udělat rozhodující krok a načrtnout obraz dějin, který už není závislý na náhodném stanovišti pozorovatele v nějaké – jeho – „přítomnosti“ jako zainteresovaném členu jedné jednotlivé kultury, jejíž náboženské, duchovní, politické, sociální tendence ho svádějí, aby historickou látku uspořádal z jedné časově a prostorově omezené perspektivy, a dění tím vnucoval svévolnou formu, která ulpívá na povrchu a je dění vnitřně cizí.

Co dosud chybělo, byla *distance* od předmětu. Vůči přírodě jí bylo dosaženo už dávno. Ovšem u ní to také bylo snadnější. Fyzik načrtává mechanicko-kauzální obraz svého světa se samozřejmostí, jako by tu sám vůbec ani nebyl.

Avšak totéž je možné i ve světě formování dějin, jenom jsme to dosud nevěděli. K pýše moderních historiků patří být objektivní, ale prozrazují tím, jak málo si uvědomují své vlastní předsudky. Snad proto smíme říci a později to jednou napravit, že až dosud vůbec chybělo nějaké skutečné dějinné sledování faustovského stylu, totiž takové, které má dostatečný odstup, aby v celkovém obrazu světových dějin sledovalo i přítomnost – kterou je jen ve vztahu k jedné jediné z nesčetných lidských generací – jako něco nekonečně vzdáleného a cizího, jako časové rozpětí, které neváží víc než všechna ostatní, bez falešného měřítka nějakých ideálů, bez vztahování na sebe sama, bez jakéhokoli přání, starosti a osobní vnitřní účasti, jak si je nárokuje praktický život; tedy odstup,

který – řečeno s Nietzschem, jenž nebyl dalek toho, aby jej získal – dovoluje přehlédnout celé faktum člověka z nesmírné vzdálenosti; pohled přes kultury včetně vlastní, jako přes řadu horských vrcholů na obzoru.

Zde ještě jednou dochází k činu, jaký provedl Koperník, k osvobození od zdání pohledu ve jménu nekonečného prostoru, jak je západní duch už dávno provedl vůči přírodě, když od ptolemaiovského systému světa přešel k systému, který je dnes jediný pro něj platný, a tím vyřadil náhodné stanoviště pozorovatele na jedné jednotlivé planetě jako formově určující.

Světové dějiny jsou schopné a potřebné odloučení od náhodného místa pozorovatele – momentálního „novověku“. Devatenácté století se nám jeví nekonečně bohatší a důležitější než třeba devatenácté století před Kristem, ale i Měsíc se nám jeví větší než Jupiter a Saturn. Fyzik se už dávno osvobodil od předsudku relativní vzdálenosti, historik ne. Dovolujeme si v poměru k našemu novověku označovat kulturu Řeků jako starověk. Byla jím i pro uhlazené Egypťany na dvoře velkého Thutmóse, stojící na vrcholu svého vývoje – tisíc let před Homérem? Události, které se odehrávaly na půdě západní Evropy mezi lety 1500–1800, pro nás vyplňují nejdůležitější třetinu „těch“ světových dějin. Pro čínského historika, který se dívá zpátky na 4000 let čínských dějin a soudí z nich, jsou pro nás nejdůležitější roky pouhou krátkou a málo významnou epizodou, ani vzdáleně tak závažnou jako staletí dynastie Chan (206–220 po Kr.), jež vytvářejí epochu *jeho* „světových dějin“.

Uvolnit tedy dějiny od osobního předsudku pozorovatele, který je v našem případě činí v podstatě dějinami jednoho fragmentu minulosti, jež mají za cíl to náhodně přítomné v západní Evropě, a který činí z momentálně platných ideálů a zájmů měřítko pro význam toho, čeho se dosáhlo a má se dosáhnout – to je záměr všeho následujícího.

2

Příroda a dějiny:¹ tak pro každého člověka stojí proti sobě dvě krajní možnosti, jak uspořádat skutečnost, která jej obklopuje, jako obraz světa. Nějaká skutečnost je přírodou, pokud všechno vznikání vřazuje do vzniklého, a je dějinami, pokud všechno vzniklé vřazuje

do vznikání. Skutečnost je nazírána *ve své „vzpomínané“ podobě* – tak vzniká svět Platónův, Rembrandtův, Goethův, Beethovenův – nebo je *kriticky pojímána ve svém současně-smyslovém stavu* – to je svět Parmenidův a Descartův, Kantův a Newtonův. Poznávání v přísném smyslu slova je akt prožívání, jehož provedený výsledek se nazývá „příroda“. Poznané a příroda jsou identické. Jak dokazuje symbol matematického čísla, všechno poznané má stejný význam jako mechanicky omezené, jednou provždy správné, zákonité. Příroda je *souhrn zákonitě nutného*. Existují *jen* přírodní zákony. Žádný fyzik, který chápe své určení, nebude chtít vycházet za tyto hranice. Jeho úkolem je stanovit celek, dobře uspořádaný systém všech zákonů, které lze nalézt v obrazu *jeho* přírody, ba ještě více, které obraz jeho přírody *podávají* vyčerpávajícím způsobem a beze zbytku.

Z druhé strany nazírání – připomínám Goethova slova: „Názor je třeba velmi odlišovat od vhledu“ – je ten akt prožívání, který *tím, že se provádí, je sám dějinami*. Prožité je dějinné, je dějinami.

Všechno dění je *jednorázové*, a nikdy se neopakuje. Nese znak směru („času“), *nezvratitelnosti*. To, co se událo, jako nyní vzniklé, je jako ustrnulé protikladné živému, neodvolatelně patří minulosti. Z toho vyplývající pocit je úzkost ze světa. Všechno poznané je však *bezčasé*, ani minulé, ani budoucí, nýbrž prostě „existující“, a má tedy trvalou platnost. To patří k vnitřní povaze přírodně zákonitého. Zákon, zákonité, je *antihistorické*. Vylučuje *náhodu*. Přírodní zákony jsou formy bezvýjimečné, a tedy anorganické nutnosti. To vyjasňuje, proč se matematika jako uspořádání vzniklého číslem *vždy* vztahuje na zákony a kauzalitu a *jen* na ně.

Vznikání „nemá žádné číslo“. Jen neživotné – životné jen tehdy, pokud odhlédneme od jeho živosti – může být počítáno, měřeno, rozkládáno. Čisté vznikání, život je v tomto smyslu bez hranic. Leží mimo oblast příčiny a účinku, zákona a míry. Žádný hluboký a opravdový výzkum dějin nehledá kauzální zákonitost, jinak nepochopil svou vlastní podstatu.

Ale přece: sledované dějiny nejsou žádným čistým vznikáním; jsou obrazem, formou světa vyzařující z bdělého bytí pozorovatele, v níž vznikání *ovládá* vzniklé. V obsahu vzniklého, tedy v jistém nedostatku, spočívá možnost dosáhnout na dějinách něčeho vědeckého. A čím je tento obsah výše, tím mechaničtěji, tím

srozumitelněji, tím kauzálněji se jeví. I Goethova „živá příroda“, úplně nematematický obraz světa, měla přece v obsahu tolik mrtvého a strnulého, že přinejmenším její popředí mohl vědecky pojednat. Poklesne-li tento obraz velmi hluboko, je-li bezmála jen čistým vznikáním, pak se nazírání stalo prožitkem, který dovoluje již jen způsoby *uměleckého* pojetí. Co před svým duchovním zrakem viděl Dante jako osud světa, to by nemohl zpodobnit vědecky, ani Goethe to, co zahlédl ve velkých okamžicích svého náčrtu Fausta, a právě tak málo Plotínos a Giordano Bruno své vidiny, které se nestaly výsledkem výzkumů. Zde leží nejdůležitější příčina sporu o vnitřní formu dějin. Před tímž předmětem, před touž faktickou látkou má však každý pozorovatel podle svých vloh jiný *dojem* celku, neuchopitelný a nezprostředkovatelný, který leží v základě jeho soudu a dává mu osobní zabarvení. Stupeň vzniklého bude v nazírání dvou lidí vždy odlišný, což je dostatečný důvod k tomu, že si nikdy nemohou rozumět v úkolu a metodě. Každý dává vinu nedostatku jasného myšlení u druhého, a přece je tímto výrazem označeno něco, nad jehož strukturou nikdo nemá moc, není to žádné horší bytí, nýbrž nutné jinobytí. Totéž platí o veškeré přírodní vědě.

Uvědomte si však, že chtít pojednat dějiny *vědecky* je v konečném důvodu vždy něco rozporuplného. Pravá věda stačí tak daleko, jak mají pojmy správnou a falešnou platnost. To platí o matematice i o *přípravné historické vědě* sběru, pořádání a třídění látky. Avšak vlastní dějinný pohled, který *vychází* teprve odsud, patří do říše významů, kde směrodatná slova nejsou správná a falešná, nýbrž povrchní a hluboká. Pravý fyzik není hluboký, nýbrž „bystrý“. Teprve když opustí oblast pracovních hypotéz a dotkne se posledních věcí, může být hluboký – potom se však již stal též metafyzikem. Příroda se má pojednávat vědecky, o dějinách se má básnit. Starý Leopold von Ranke měl jednou říci, že Scottův „*Quentin Durward*“ vlastně představuje pravdivý popis dějin. Tak to také je; dobré historické dílo má přednost v tom, že čtenář může být svým vlastním Walterem Scottem.

Na druhé straně tam, kde měla vládnout říše čísel a exaktního vědění, nazval Goethe „živou přírodu“ právě tím, co bylo bezprostředním nazíráním čistého vznikání a sebeutváření, tedy ve zde zjištěném smyslu *dějinyami*. *Jeho svět byl především* organismus, jakási

bytost, a člověk pochopí, že jeho bádání, i když vnějškově nesou fyzikální ráz, neměla za cíl ani čísla ani zákony a kauzalitu spoutanou ve formulích a vůbec žádný rozklad, že jsou spíše morfologií v nejvyšším smyslu, a tím se vyhýbají specificky západnímu (a velmi neantickému) prostředku všeho kauzálního zkoumání, měřicímu experimentu, také jej však nikde nepostrádají. Goethovým sledováním zemského povrchu je vždy geologie, nikdy mineralogie (kterou nazýval vědou o něčem mrtvém).

Budiž ještě jednou řečeno: Neexistují žádné přesné hranice mezi oběma způsoby chápání světa. Nakolik jsou vznikání a vzniklé protiklady, tak jistě se v každém způsobu chápání vyskytuje obojí. Dějiny prožívá ten, kdo obojí nazírá jako vznikající, jako to, co se dovršuje; přírodu poznává ten, kdo obojí rozčleňuje jako vzniklé, jako dokončené.

Každému člověku každé kultury, každého kulturního stupně je dána původní vloha, původní sklon a určení dávat přednost jedné z obou forem jako ideálu chápání světa. Západní člověk je ve vysokém stupni založen historicky,² antický člověk byl o to méně. My sledujeme všechno dané s ohledem na minulost a budoucnost, antika uznávala jako jsoucí jen bodovou přítomnost. Zbytek byl mýtus. My máme v každém taktu své hudby od Palestrina po Wagnera před sebou *těž symbol vznikání*, Řekové v každé ze svých soch obraz čisté přítomnosti. Rytmus tělesa spočívá v současném poměru částí, rytmus fugy v časovém průběhu.

3

Tak před námi vystupují principy *tvaru* a *zákona* jako dva základní elementy všeho tvoření světa. Čím rozhodněji nese jeden obraz světa rysy přírody, tím neomezeněji v něm platí zákon a číslo. Čím čistěji je svět nazírán jako věčně vznikající, tím je neuchopitelná plnost jeho utváření cizejší číslu. „Tvar je něco pohyblivého, vznikajícího, zanikajícího, nauka o tvarech je naukou o proměnách. Nauka o metamorfóze je klíčem ke všem znakům přírody“, zaznívá v jedné poznámce z Goethovy pozůstalosti. Tak se již vzhledem k metodě odlišuje Goethova „exaktní smyslová fantazie“ (v mnohém povolaná), jež na sebe nechá působit živé nedotčeně,³ od exaktního, umrtvujícího postupu moderní fyziky. Zbytek toho *jiného*

prvku, který člověk vždy nalezne, se v přísné přírodní vědě jeví v podobě *teorií a hypotéz*, jimž se nikdy nelze vyhnout a jejichž názorný obsah plní a nese všechno strnule měřené čísla a formální, v dějinném bádání jako *chronologie*, to znamená jako ona síť čísel, která je vznikání vnitřně zcela cizí, zde však nikdy není vnímána jako cizorodá, síť, která jako konstrukce letopočtu či jako statistika je oprádaná a proniká historický svět podob, aniž by mohla být řeč o matematice. Chronologické číslo označuje to jednorázově skutečné, matematické číslo to ustavičně možné. První opisuje tvary a pro chápající oko vypracovává obrysy věků a faktů, *slouží dějinám*. Druhé je *samo zákonem*, který má stanovit, je koncem a cílem výzkumu. Chronologické číslo je jako prostředek přípravné vědy vypůjčeno z nejvlastnější vědy, matematiky. V jeho použití se však od této vlastnosti odhlíží. Člověk se vcítí do rozdílu obou symbolů: $12 \times 8 = 96$ a 18. říjen 1813. Užití čísla se zde rozlišuje zcela tak jako užití slova v próze a poezii.

Zde je třeba poznamenat ještě něco jiného. Jelikož v základu všeho vzniklého leží vždy vznikání a dějiny představují uspořádání obrazu světa ve smyslu vznikání, jsou dějiny *původní* formou světa a příroda ve smyslu zformovaného mechanismu světa *pozdější* formou světa, která je skutečně realizovatelná teprve pro člověka zralých kultur. Jak o tom ještě dnes svědčí náboženské potřeby a mýty nejranějšího lidstva, je jeho temný, praduševní okolní svět⁴ skrz naskrz organickým světem plným svévole, nepřátelských démonů a vrtošivých mocností, veskrze živým, neuchopitelným, záhadně se dmoucím a nevypočitatelným celkem. Nazveme-li jej přírodou, pak to však není naše příroda, není to nehybný odraz vědoucího ducha. Tento prasevět jako kus dávno minulého lidstva ještě občas zazní jen v dětské duši a v duších velkých umělců, uprostřed strohé „přírody“, kterou kolem jednotlivce s tyranskou důrazností vybudovává městský duch zralých kultur. V tom spočívá důvod dráždivého napětí mezi vědeckým („moderním“) a uměleckým („nepraktickým“) světonázorem, jež zná každá pozdní doba. Člověk faktů a básník si nikdy neporozumí. Zde je také třeba hledat důvod, proč každý výzkum dějin, o něž se usiluje jako o vědu a který by v sobě vždy musel nést něco z dětství a snu, něco goethovského, mívá nebezpečí, že se stane pouhou fyzikou veřejného života, „materialistickým“, jak sám sebe neprozíravě nazval.

„Příroda“ v exaktním smyslu je podivný, mužský a snad již zestárlý způsob, jak vlastnit skutečnost (omezený na člověka velkých měst a pozdních kultur), dějiny jsou naivním, mladistvým a též méně vědomým způsobem, který je vlastní celému lidstvu. Alespoň tak stojí příroda měřená čísly, zbavená tajemství, rozložená a rozložitelná, příroda Aristotela a Kanta, sofistů a darwinistů, moderní fyziky a chemie, proti oné prožívané, cítěné přírodě bez hranic, proti přírodě Homéra a Eddy, dórského a gotického člověka. Přehlédnout to znamená nepoznat podstatu všeho zkoumání historie. Vlastně *přírodní*, exaktní, mechanicky uspořádaná příroda stojí proti *uměleckému* pojetí duše jejího světa. Přesto nebo právě proto je pro moderního člověka přírodověda lehká, zkoumání dějin těžké.

Podněty mechanického myšlení o světě, jež vycházejí naprosto stejně s matematickým omezováním, logickým rozlišováním, zákonem a kauzalitou, se vynořují velmi časně. V prvních stolecích všech kultur je nacházíme ještě slabé, osamocené, ještě mizející v plnosti náboženského vědomí světa. Jmenuji Rogera Bacona. Brzy přijímají přísnější charakter; jako všemu duchovně vybojovanému a lidskou přirozeností stále ohroženému jim nechybí rysy panství a výlučnosti. Říše prostorově-pojmového – neboť pojmy jsou svou podstatou čísla o čistě kvantitativní povaze – nepozorovaně proniká vnější svět jednotlivce, způsobuje v něm, s ním a vlivem špatných dojmů smyslového života mechanickou souvislost kauzálního a číselně zákonitého druhu a nakonec podrobuje bdělé vědomí velkoměstského kulturního člověka – ať už v egyptských Thébách či v Babylónu, v Benares, Alexandrii nebo v západoevropských světových městech – tak vytrvalému nátlaku přírodně zákonitého myšlení, že předsudek vší filosofie a vědy – neboť je to předsudek – sotva nalezne rozpor v tom, že tento stav je lidským duchem i jeho protějškem, *mechanickým* obrazem okolního světa, že je světem. Logici jako Aristotelés a Kant učinili tento náhled vládnoucím, ale Platón a Goethe jej vyvracejí.

4

Velkým úkolem poznání světa, jak je potřebou pro člověka vyšší kultury, způsobem proniknutí jeho existence, kterou si věří, že je,

a které je dlužný, ať postup tohoto poznání nazveme vědou či filosofií, ať jeho spřízněnost s uměleckou tvorbou a intuicí víry s nejniternějši jistotou vnímáme či popíráme – tento úkol je jistě v každém případě stejný: v ryzosti představit řeč forem obrazu světa, který je *předurčen* bdělému bytí jednotlivce a který jednotlivec, pokud *nesrovnává*, musí považovat za „*ten*“ svět.

Vzhledem k rozdílu přírody a dějin musí být tento úkol dvojitý. Obojí mluví svou vlastní řečí forem, v každém ohledu odlišnou; v obrazu světa s nerozhodným charakterem – jak je všedním pravidlem – se mohou oba navzájem překrývat a proplétat, nikdy se však nespojí k vnitřní jednotě.

Směr a rozlehlost jsou vládnoucími příznaky, jimiž se odlišuje historický a přírodní dojem světa. Člověk dokonce není v stavu, aby nechal tvárně působit oba současně. Slovo *dálka* má charakteristický dvojitý smysl. Tam znamená *budoucnost*, zde *prostorovou distanci*. Všimněme si, že historický materialista vnímá čas téměř s nutností jako matematickou dimenzi. Naopak pro rozeného umělce, jak dokazuje lyrika všech národů, jsou krajinné dálky, oblaka, obzor, zapadající slunce dojmy, které se nenuceně pojí s pocitem něčeho budoucího. Řecký básník popírá budoucnost, tedy nic z toho nevidí a neopěvuje. Protože patří cele přítomnosti, patří cele i blízkosti. Přírodní badatel, produktivní rozumový člověk ve vlastním smyslu, ať už je experimentátorem jako Faraday, teoretikem jako Galileo nebo počtářem jako Newton, nachází ve svém světě jen *kvantitu* zbavené směru, které měří, zkouší a pořádá. Jen kvantitativní podléhá číselnému pojetí, je kauzálně určeno, může být pojmově zpřístupněno a zákonitě formulováno. Tím jsou možnosti veškerého čistého poznání přírody vyčerpány. Všechny zákony jsou kvantitativními souvislostmi nebo, jak to vyjadřuje fyzik, všechny fyzikální procesy *probíhají v prostoru*. Antický fyzik, aniž by změnil fakty, by ve smyslu antického cítění světa, popírajícího prostor, tento výrok korigoval v tom, že všechny procesy „*se konají mezi tělesy*“.

Historickým dojmům je všechno kvantitativní cizí. *Jejich* orgánem je něco jiného. Svět jako příroda a svět jako dějiny mají své *vlastní* způsoby chápání. Známe je a dennodenně je používáme, aniž bychom si dosud uvědomili tento protiklad. Existuje *poznání přírody* a vedle něj *poznání člověka*. Existuje vědecká zkušenost

a životní zkušenost. Sledujte tento protiklad až do jeho konečné hloubi a pochopíte, co míním.

Všechny způsoby chápání světa lze koneckonců označit jako morfologii. *Morfologie mechanického a rozlehlého, věda, která odhaluje a pořádá přírodní zákony a kauzální vztahy, se nazývá systematickou. Morfologie organického, dějin a života, všeho toho, co v sobě nese směr a osud, se nazývá fyziognoimikou.*

5

Systematický způsob sledování světa dosáhl na Západě svého vrcholu a překročil jej během předešlého století. Fyziognoimický způsob má svou velkou dobu ještě před sebou. Během sta let se všechny vědy, jež jsou na této půdě ještě možné, stanou zlomky jedné jediné obrovské fyziognoimiky všeho lidského. *To znamená „morfologii světových dějin“.* V každé vědě, podle cíle a látky, sděluje člověk sama sebe. Vědecká zkušenost je duchovní sebepoznání. Z tohoto hlediska byla i matematika pojednána jako jedna kapitola fyziognoimiky. Na zřetel nepřicházelo to, co *zamýšlel* jednotlivý matematik. Učenec jako takový a jeho výsledky jako stav množiny vědění se liší. Matematik jako člověk, jehož působnost tvoří jednu část jeho jevu a jehož vědění a mínění tvoří jednu část jeho výrazu, zde má sám význam, a sice jako *orgán* jedné kultury. Prostřednictvím něj mluví kultura o sobě. Jako osobnost, jako odhalující, poznávající, formující duch patří k její fyziognoimii.

Každá matematika, která jako vědecký systém či, jako v případě Egypta, v podobě architektury zjevuje všem viditelně ideu svého čísla, vrozeného jejímu bdělému bytí, je vyznáním nějaké duše. Jako její zamýšlený výkon jistě patří jen dějinnému povrchu, tak také to, co jí je nevědomé, číslo samo a styl jejího vývoje, je výrazem existence, krve v budově uzavřeného světa forem. Její životní dějiny, její rozkvět a sesychání, její hluboký vztah k výtvarným uměním, k mýtům a kultům téže kultury, to vše patří k morfologii druhého, historického druhu, která byla považována za sotva ještě možnou.

Viditelné popředí všech dějin má tedy týž význam jako vnější jev jednotlivého člověka, jako vzrůst, vzhled, postoj, chůze, ne jazyk, nýbrž mluvení, ne to napsané, nýbrž písmo. To vše je tu pro

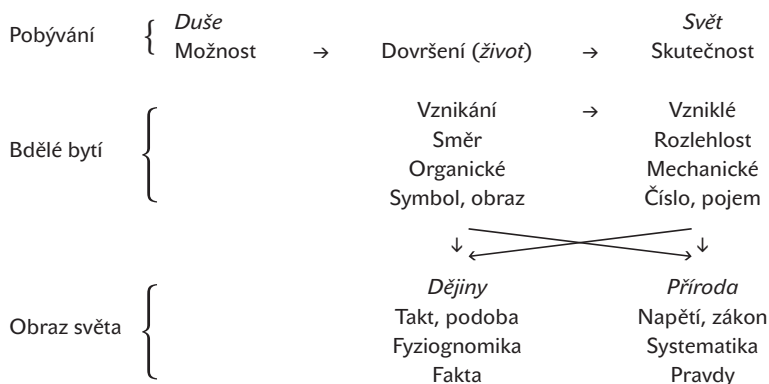
znalce lidí. Tělo se všemi svými účinky, to omezené, vzniklé, *minulé* je výrazem duše. Být znalcem lidí však znamená znát též ony lidské organismy největšího stylu, které nazývám kulturami, pochopit jejich vzhled, jejich jazyk, jejich jednání, jak se chápou u jednotlivého člověka.

Popisná fyziognomika podob je do duchovna přenesené umění portrétu. Don Quijote, Werther, Julien Sorel jsou portréty jedné epochy. Faust je portrétem celé kultury. Výzkumník přírody, morfolog zná jako systematik portrét světa jen jako úkol napodobení. Zcela totéž znamená „přirozená věrnost“, „podobnost“ pro malujícího řemeslníka, který v zásadě přistupuje k dílu čistě matematicky. Pravý portrét ve smyslu portrétu Rembrandtova je však fyziognomikou, to znamená *dějiny* spoutanými v jednom okamžiku. Řada jeho autoportrétů není ničím jiným než – ryzí goethovskou – autobiografií. Tak by měly být napsány biografie velkých kultur. Napodobující část, práce odborného historika s daty a čísly je jen prostředek, ne cíl. K rysům na tváři historie patří všechno, co se až dosud rozumělo hodnocením jen podle osobních měřítek, podle užitku a škody, dobra a zla, oblíby a neoblíby. Státní formy jako formy hospodářské, bitvy jako umění, vědy jako bohové, matematika jako morálka. Všechno, co vůbec *vzniklo*, vše, co se jeví, je symbolem, je výrazem nějaké duše. Chce to být sledováno okem znalce lidí, nechce to být vnášeno do zákonů, chce to být pocítováno ve svém významu. A tak se zkoumání pozvedává k poslední a nejvyšší jistotě: *Vše minulé je jen podobenství.*

K poznání přírody lze vychovat, znalcem lidí se člověk *rodí*. Chápe a proniká lidi a fakta jedním rázem, z pocitu, který se člověk nenaučí, který se vymaňuje každému záměrnému ovlivňování a který se ve své nejvyšší síle dostaví dosti vzácně. Rozkládat, definovat, pořádat, vymezovat podle příčiny a účinku může člověk, kdy chce. To je jedna práce: druhá je tvorba. Podoba a zákon, podobenství a pojem, symbol a formule mají jeden zcela odlišný orgán. Je to poměr života a smrti, plození a ničení, který se jeví v tomto protikladu. Rozvažování, systém, pojem usmrcují, když „poznávají“. Dělalí z poznávaného ztuhlý předmět, který se nechá měřit a dělit. Nazírání oduševňuje. To jednotlivému přičleňuje vnitřně cítěnou jednotu. Básnictví a zkoumání dějin jsou příbuzné, počítání a poznávání také. Ale – jak jednou řekl Hebbel: „Systémy

nelze vysnít, umělecká díla nelze vypočítat nebo, což je totéž, vymyslet.“ Umělec, pravý historik, nazírá, jak něco vzniká. Ještě jednou prožívá vznikání v rysech toho, co pozoruje. Systematik, ať je to fyzik, logik, darwinista nebo ať píše pragmatické dějiny, zjišťuje, co vzniklo. Duše umělce je jako duše kultury něčím, co by se chtělo uskutečnit, něčím úplným a dokonalým, v řeči starší filosofie mikrokosmem. Systematický, od smyslového se odtahující – „abstraktní“ – duch je pozdní, úzký a pomíjející jev a patří k nejzralejším stavům nějaké kultury. Je vázán na *města*, do nichž se víc a víc stěsnává život kultury, s nimi se objevuje a s nimi opět mizí. Antická věda existuje jen od Iónů 6. století do římské doby, antičtí umělci existují, pokud existuje antika.

K ozřejmění by opět mohlo sloužit schéma:

Pokusíte-li si udělat jasno o principu jednoty, z něhož se chápe každý z obou světů, shledáte, že matematicky řízené poznání se veskrze vztahuje na něco *ustavičně přítomného*, a sice tím rozhodněji, čím je čistší. Obraz přírody, jak jej sleduje fyzik, se okamžitkově rozvine před jeho smysly. K většinou zamlčovaným, ale o to pevnějším předpokladům veškerého zkoumání přírody patří to, že „ta“ příroda je pro každé bdělé bytí a po všechny časy táž. Experiment rozhoduje jednou provždy. Čas se nepopírá, ale uvnitř tohoto nastavení se od něj odhlíží. Skutečné dějiny však spočívají na právě tak jistém pocitu opaku. Dějiny jako svůj orgán předpokládají stěží popsateľný druh vnitřní smyslovosti, jejíž dojmy

jsou pojímány v nekonečné proměně, tedy je vůbec nelze shrnout do jednoho časového bodu. (O domnělém „čase“ fyziků bude řeč později.) Obraz dějin – ať už obraz dějin lidstva, organismů světa, Země, systémů hvězdných stálic – je *obraz paměti*. Paměť je zde chápána jako vyšší stav, který vesměs není vlastní každému bdělému bytí a mnohému je propůjčen jen v nepatrném stupni, jako zcela určitý druh obrazotvornosti, která nechá prožívat jednotlivý okamžik sub specie aeternitatis, ve stálém vztahu ke všemu minulému i budoucímu; je to předpoklad jakéhokoli druhu zpět obráceného rozjímání, sebepoznání a sebepřiznání. V tomto smyslu nemá antický člověk žádnou paměť, tedy žádné dějiny, ani v sobě, ani kolem sebe. „O dějinách nemůže soudit nikdo, kdo sám o sobě dějiny neprožil.“ (Goethe) V antickém vědomí světa se vše pomíjející nasává v okamžicích. Porovnejte krajně „historické“ hlavy skulptur naumburského dómu, hlavy Dürerovy, Rembrandtovy s helénistickými podobiznami, třeba se známou sochou Sofokla. První vyprávějí celé dějiny duše, rysy druhých se přísně omezují na výraz okamžitého bytí. Mlčí o všem, co v běhu života vedlo k tomuto bytí – pokud o tom vůbec může být řeč u pravého antického člověka, který je vždy hotový, nikdy není někým vznikajícím.

6

A nyní je možné najít poslední elementy historického světa forem. Nesčetné tvary, které se v nekonečné plnosti vynořují, mizí, odlišují, znovu uplývají, tisíci barvami a světly mihotající změt zjevně nejnevázanější nahodilosti – to je nejprve obraz světových dějin, jak se jako celek rozkládá před vnitřním zrakem. Pohled pronikající hlouběji do podstatného však z této svévole odliší čisté formy, které jsou těsně zahalené a jen neochotně se odhalují, leží však v základu všeho lidského dění.

Z obrazu celého dění světa s jeho mocně se za sebou kupícími horizonty, jak je obsáhne faustovské oko,⁵ s děním na hvězdné obloze, na zemském povrchu, a s živými bytostmi, lidmi, nyní sledujeme jen velmi malou morfologickou jednotu „světových dějin“ v obvyklém smyslu, pozdním Goethem málo povšimnuté dějiny vyššího lidstva, které v současnosti zahrnují asi 6000 let, aniž by došlo na hluboký problém vnitřní stejnorodosti všech těchto

aspektů. Co tomuto prchavému světu forem dává smysl a obsah a co až do nynějška leželo zasypáno pod téměř proniknutou masou hmatatelných „dat“ a „faktů“, je *fenomén velkých kultur*. Teprve když jsou tyto praformy prohlédnuty, procítěny, vypracovány ve svém fyziognomickém významu, můžeme podstatu a vnitřní formu lidských dějin (oproti podstatě přírody) považovat za srozumitelnou. Teprve od tohoto vhledu a výhledu může být vážně řeč o nějaké filosofii dějin. Teprve potom je možné pochopit každý fakt v historickém obrazu, každou myšlenku, každé umění, každou válku, každou osobnost, každou epochu podle jejich symbolického obsahu; pak už nevidíme dějiny jako pouhou sumu minulého bez vlastního řádu a nutnosti, nýbrž jako organismus o nejpřísnější stavbě a nejsmysluplnějším členění, v jehož vývoji náhodná přítomnost pozorovatele neoznačuje žádný oddíl a budoucnost se už nejví beztvará a neurčitelná.

*Kultury jsou organismy.*⁶ Světové dějiny jsou jejich celkovou biografií. Obrovské dějiny čínské či antické kultury jsou morfologicky přesným protějškem malých dějin jednotlivého člověka, zvířete, stromu nebo květiny. To pro faustovský pohled není žádný požadavek, nýbrž zkušenost. Chce-li se člověk naučit znát všude opakovanou vnitřní formu, metodu k tomu už dávno připravila srovnávací morfologie rostlin a zvířat.⁷ V osudu jednotlivých, po sobě následujících, vedle sebe vyrůstajících kultur, které se dotýkají, zastihují, vytěsňují, se vyčerpává obsah všech lidských dějin. A jestliže si jejich tvary, které až do nynějška byly skryty příliš hluboko pod povrchem triviálně ubíhajících „dějin lidstva“, necháte v duchu defilovat, musí se vám podařit, že najdete pravek *té* kultury, osvobozený od všeho zakalujícího a nevýznamného, který leží v základu všech *jednotlivých* kultur jako ideál formy.

Ideu nějaké kultury, souhrn jejích vnitřních možností, odlišují od jejího smyslového *jevu* v obrazu dějin jako provedeného uskutečnění. Je to poměr duše k živému tělu, k jejímu *výrazu* uprostřed světelného světa našich očí. Dějiny nějaké kultury jsou postupujícím uskutečňováním jejích možností. Dověšení má stejný význam jako konec. Tak se apollinská duše, které snad rozumí někteří z nás a mohou s ní žít, chová ke svému rozvinutí ve skutečnosti, k „antice“, jejíž zbytky, přístupné oku a rozumu, zkoumá archeolog, filolog, estetik a historik.